

Szenczi Molnár Albert, *Novae grammaticae ungarice (libri duo)* Új magyar grammatika két könyvben

Hasonmás kiadás fordítással. Fordította: C. VLADÁR ZSUZA.
A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 222. szám. Bp., 2004. 452 lap

1. Jelentős állomás a magyar grammatikairodalom fejlődésében SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1610-ben kiadott nyelvtana, amely egy OTKA-támogatásnak köszönhetően a közelmúltban a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában jelent meg. A Társaság ezzel a kiadvánnyal kíván megemlékezni a szerző szótárainak 400 évvel korábbi megjelenéséről. Nagy jelentőséggel bír a nyelvtan újbóli kiadása annál is inkább, mert a kötet nemcsak a hasonmás kiadást – mely tudvalegőleg latin nyelvű – foglalja magában, hanem közlésezi ennek magyar fordítását is, mely VLADÁR ZSUZA kiváló munkája. Így az eredeti kiadvány szépségében gyönyörködve egyben magyarul is olvashatjuk ezt a korszakos jelentőségű művet, mely – ahogy a fordító is megjegyzi előszavában – a magyar nyelv első rendszerező grammatikájaként vonult be a nemzetközi szakirodalomba. Ezzel a munkával kezdődik a magyar nyelv tudományos vizsgálatának folyamatos hagyománya, későbbi grammatikusaink is rendszeresen számon tartják, sőt forrásként is használják. A fordító – a fordítási kérdésekről szóló részben – külön kiemeli, hogy hatása közvetlenül is kimutatható PERESZLÉNYI PÁL 1682-es, valamint KÖVESDI PÁL 1686-os munkájára, SAJNOVICS pedig közvetetten, PERESZLÉNYI munkáján keresztül használta fel 1770-ben megjelent „Demonstratio”-jában (9).

A fordítás alapjául szolgáló kiadás, az eredeti szövegről készült faksimile 1969-ben jelent meg a bloomingtoni egyetemen. (A grammatika előszava és az ajánlólevél magyarul 1976-ban látott napvilágot BORZSÁK ISTVÁN fordításában egy válogatáskötetben, amelyet VÁSÁRHELYI JUDIT szerkesztett. Ezeket a fordításokat közli a Nyelvtudományi Társaság kiadványa is.) Az eredeti szöveg a faksimile segítségével könnyebben hozzáférhetővé vált, noha mindvégig hiányzott egy magyarországi példányról készült hasonmás. Nehezen volt ugyanis hozzáférhető az említett faksimile a vitás helyek ellenőrzése szempontjából, mivel ez a hamburgi egyetemi könyvtárban található példány alapján készült. Ezért szükségessé vált egy olyan kétnyelvű kiadás, amelyben egy új faksimile és a grammatika magyar fordítása szerepel. Ennek az új faksimilének az alapja az Országos Széchényi Könyvtár egyik példánya, amelynek külön érdekességeként említi meg a fordító, hogy benne körülbelül tíz, ismeretlen kéztől származó, latin nyelvű ceruzás bejegyzés található (ezek részben helyesírási, részben kiegészítő, magyarázó jellegű megjegyzések).

2. SZENCZI MOLNÁR grammatikája korának legjobb tudományos színvonalát képviselő nyelvtan, melynek megalkotásában a szerzőt héber nyelvi tájékozottsága is segítette abban, hogy felismerje, milyen nyelvi sajátágokban tér el a magyar az indoeurópai nyelvektől, s mely tipikus tulajdonságokkal jellemezhető. Másrészt ez az első olyan munka, amely csak a magyar nyelvről szól. Az előtte megjelent grammatikákhoz, SYLVESTER nyelvtanához és DÉVAI BÍRÓ MÁTYÁS ortográfiájához képest sokkal rendszeresebben veszi számba nyelvünk jelenségeit. Az alaktani fejezet mellett már mondattani részt is tartalmaz. Elsődleges célja, hogy lehetővé tegye a magyar nyelv elsajátítását idegenek számára, így nemcsak helyesírási szabályokat ad, hanem lehetőleg teljes nyelvtani rendszerezést is nyújt. Ennek alapját természetesen a latin nyelvtan kategóriái képezik, hiszen a latin a római kortól kezdve egészen a XIX. század második feléig szinte egész Európa nyelve volt. Ennek megfelelően a tudomány és ezen belül a nyelvészet nyelve is itthon és külföldön egyaránt, emiatt pedig nehezen hozzáférhető a későbbi nemzedékek számára. Pedig a korai magyar grammatikák – ahogy VLADÁR ZSUZA írja – nyelvészeti gondolkodásunk kialakulásának alapvető forrásai, nemzeti kultúránk fontos részei, így magyarra való átültetésük rendkívül fontos és hasznos nemcsak tudománytörténeti, hanem kulturális szempontból is. Sőt, SZATHMÁRI ISTVÁNNAK

a bevezetőben megfogalmazott gondolatai szerint ezek a fordítások még „akár ötleteket is adhatnak a különböző szemléletű ... nyelvtanok szerzőinek, vagy utat nyithatnak a nyelv- és nyelvtantörténet iránt érdeklődőknek is”.

SZENCZI a grammatika szabályait bőséges magyar példaanyaggal támasztotta alá, a példáknál az alakváltozatok feltüntetésével és minősítésével nagy lépést tett előre az irodalmi norma kialakítása felé. A magyar szemléletű anyag mellett mindig közli annak latin fordítását is. Sőt bibliai példákat is bemutat, ahogy erről maga is beszámol az előszóban: „A mondattani szabályok közé számos bibliai példát iktattam, nehogy úgy lássék, mintha a teológia tudományát elfelejtettem volna”. (69) Ezek a bibliai részek, példák azonban a fordító megjegyzése szerint nem pontos idézetek, hanem inkább csak emlékezetből idézett szövegek, melyek nyelvhasználatukban közelebb állnak a korai beszélt nyelvhez, mint a SZENCZI által átigazított Károli-féle bibliafordítás.

3. A grammatika felépítése a következő. A bevezető részben, az előszóban könyvét az ifjabb Móric úrnak, a fényesség és nemes fejedelemnek, Hessen tartománygrófjának ajánlja, melyben kiemeli, hogy „a grammatika szabályainak ismeretében egyéb hasznos és szükséges nyelveket ... könnyebben és biztosabban lehet megtanulni és használhatóvá tenni” (49). Majd a „kegyes olvasónak” szánt üdvözlő szavak következnek, melyek néhány alapvető gondolatot közölnek a magyar nyelv műveléséről, a szabályokba foglalás fontosságáról, a nyelvten előzményeiről, valamint arról, hogy a szerző bizonyos abban, hogy „nyelvünk az európaiakkal nem rokon”. Ezt követően egy epigrammát olvashatunk Rudolphus Lavater Tigurinus tollából, címe: „A híres férfiú, Molnár Albert Új magyar grammatikája elé” (CONSTANTINOVITS MILÁN ANDRÁS fordításában).

Ezután következik maga a grammatikai rész. Az Első Könyv „Az etimológiáról” címet viseli, amely a hangtant és a morfológiát foglalja magában. Néhány fejezetcím: „A betűkről”, „A szótagokról”, „A hangváltozásokról”, „A szavak jelölő voltáról és eredetéről”, „A számról”, „A nemről”, „A fokozásról”, „Az esetről”, „A ... névragozásról”, „A kicsinyítésről”, „Az összetételről”, „Az ígéről”, „Az időről”, „A személyről”, „Az ... igeragozásról”, „Az igékből származó névszókorról”, „A képzett igékről” stb.

A Második Könyv „A szintaxisról” címet kapta. Ebben olvashatunk az egyeztetésről és a vonzatokról. Néhány fejezetcím: „A névszó egyeztetéséről más névszóval”, „A névszó és az ige egyeztetéséről”, „A birtokos és a részes esetű vonzatokról”, „A tárgyasetű vonzatokról”, „Az ablatívus esetű vonzatról”, „A főnévi igenévi vonzatról”, „A kettős vonzatokról” stb.

4. Igazi élmény belelapozni ebbe a kétnyelvű nyelvtenba, s tudomást szerezni arról, hogyan is látta SZENCZI MOLNÁR ALBERT a magyar nyelv rendszerét közel négyszáz évvel ezelőtt. S különösen meglepő számunkra az lehet, hogy a gondos fordításnak köszönhetően (amelyet pontos filológiai jegyzetek egészítenek ki) ma is élvezhető, érdekes a szöveg, melynek néhány megállapítása manapság is elfogadhatónak látszik. Így például a következő: „A magyar igék alapalakja ... a jelen idejű egyes szám harmadik személy” (199), vagy az eset meghatározása is közel áll a mai felfogáshoz: „Az eset a névszó megkülönböztető végződése” (119) stb. Az pedig mindenesetre figyelemre méltó, ahogy a nyelvten magyar névragozási rendszere ismerteti a latin esetek magyar megfelelőit, de mivel nem tud megmaradni a latin esetrendszer keretei között, a szokásos latin eseteken kívül újakat is bevezet a rendszerbe, így a *mutativus*-t (eredményhatározót: „A *mutativus* a magyarok sajátos esete, amellyel valamely dolognak másféle fajtára, formára vagy más haszonra, állapotra való átváltozását jelöljük: magánhangzóra végződő szóban *vá* és *vé* hozzátételével képezzük, mint *fa* szóból *fává* ...; *a fű* szóból *fűvé*...”; 119), illetve az *adverbialist* (vagy *assimilativus*-t: „...ez csak egyes számban használatos, *ol, ul ... ül* végződéssel, ... mint *Magyarol, ... Deakul, ... Nemetül*”; 121). Az *ablativus* pedig, mely a latinban ún. „eltávolító eset”, s ma is ilyen értelemben használjuk (*ház-tól*, vö. KESZLER BORBÁLA szerk., Magyar grammatika. Bp., 2000. 183–207),

SZENCZI MOLNÁRNÁL 'ragos névszói alak' jelentésben szerepel: „Az *ablativus* a toldalékok esete, mely toldalékoknak nyelvünkben igen kiterjedt a használata; *ablativus*-nak pedig azért nevezzük, mivel a hozzátoldott névmásokat [birtokos személyjeleket], névutókat [határozóragokat] és a határozószók jeleit eltávolítva ismét alanyeset lesz belőle” (121). Ez talán a névszó ragos alakjának az első megfogalmazása.

5. A könyvhöz SZATHMÁRI ISTVÁN írt bevezetőt. Ebben méltatja a szerző életművét, egyéniségének univerzális jellegét. Kiemeli éleslátását, bölcsességét, hiszen bár hazájától többnyire távol élt, mégis képes volt arra, hogy európai műveltségével a hazát és a nemzeti művelődés ügyét szolgálja. – A bevezető rész után VLADÁR ZSUZSA fordítói előszavában bevezeti az olvasót a négyszáz éves nyelvtan fordításának nehézségeibe, a korabeli példányok összehasonlításának a rejtelmeibe (az egyezések és az eltérések megítélésébe), a közlések pontatlanságainak az értékelésébe, s magának a fordítói felelősségnek a kérdéskörébe.

6. SZENCZI MOLNÁR ALBERT grammatikája melegen ajánlható mindenkinek, aki a magyar nyelvtudomány történetével foglalkozik, vagy akit érdekel a magyar nyelv ügye. A nyelvtan a szerző szótáraival együtt – a széles körű elterjedtségnek és a tartós hatásnak a következtében – jelentős mértékben hozzájárult a kor nyelvhasználatának és helyesírásának az egységesebbé válásához, s így nemcsak tudománytörténeti jelentőségű, de gyakorlati haszna sem elhanyagolható. És csak sajnálkozásunkat fejezhetjük ki amiatt, hogy ez a kiváló kötet könyvesbolti hálózatban nem kapható, nem megvásárolható, de annak, aki érdeklődik iránta, a Magyar Nyelvtudományi Társaság terjesztésében beszerezhető.

BALOGH JUDIT